

УДК 94 (100)

Лугувий О.М., Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

Лугувий Олег Михайлович, 1982 року народження, аспірант та асистент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, викладач історії матеріальної культури Одеського театрального-художнього училища. В коло наукових інтересів входить історія візантійської армії. Має 9 надрукованих наукових статей та одну монографію.

БРИТАНЦІ НА ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ВІЙСЬКОВІЙ СЛУЖБІ В XI-XII ст.: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

У запропонованій розвідці дається стислий огляд наукової літератури, присвяченої перебуванню англійців на службі Візантійській імперії в XI-XIV ст., а також проблем, на яких концентруються дослідники в цій галузі. Увагу автора привернули праці Е. Фрімена, В. Васильєвського, О. Васильєва, Р. Доукінса та Кр. Сігаар. Сформульовані головні тези диспутів стосовно джерелознавчих проблем (зокрема Ланської хроніки), питань часу появи британців у Візантії, домінуючого етнічного елемента у корпусі варангів з XI ст., безперервності надходження військової сили з Англії до Візантії у XII ст.

The survey proposes short review of scientific literature, devoted to Anglo-Saxon activity at Byzantine service in XI-XIV cent., as well as to its disputed problems. E. Freeman, V. Vasilievskij, A. Vasiliev, R. Dawkins and Cr. Siggaar works are in the center of author's attention. The main moot points concerning sources (including Chronicon Anonymi Loudness), moment of British appearance in Byzantium, ethnical prevailing element in arranging corpus since XI cent., continuity of manpower arrival from England to Byzantium in XII cent., etc. are defined.

Візантійські джерела, починаючи з другої половини XI ст. раз по раз згадують про участь у діях візантійських військ “інглінів” та “бриттанів”. Завданням даної розвідки є огляд наукової літератури, присвяченої цьому етносу візантійських іноземних контингентів. Враховуючи існування спектра питань, пов'язаних із ним, такий огляд є необхідним для їх повного вирішення.

На англійську присутність у Візантії історики звертали увагу вже з часів Ш. Дю Канжа. Та вона майже ніколи не ставала предметом спеціального дослідження. Так, оксфордського професора Е. Фрімена (1823-1892) англійська еміграція до Візантії цікавила лише тим, що у Візантії під час війни з Робером Гвіскараром англосакси зустрілися на полі бою зі своїми ворогами – нормандцями [1].

На диво, проігнорував появу англійців у Візантії англійський візантиніст, друг Байрона та борець за свободу Греції Д. Фінлей (1799-1875).

Неодноразово згадуючи варангів на сторінках серії своїх видань “Історії Греції”, Д. Фінлей спромігся вказати їхню національність тільки в описі оборони Константинополя від хрестоносців 1204 р. [2].

На якісно новому рівні, із залученням усіх відомих груп джерел, включаючи східні та скандинавські, питання про англійців у Візантії поставив професор Санкт-Петербурзького університету В.Г. Васильєвський (1838-1899). Він вивчив історію створення, розвитку та занепаду як “варяго-руської”, так і “варяго-англійської” дружин на службі Візантії [3]. В.Г. Васильєвському належить відкриття цілої низки нових джерел для вивчення військової історії англійців у Візантії – Кекавмена та імператорських хрисовулів. Ці відкриття поставили перше питання – час появи англійців у Візантії.

“Поради” Кекавмена (V, 81) містять таку згадку: “Якщо ти вшануєш іноплеменника, який з'явився [до тебе] ἐξ ἁγγέλῃς посадою приміки-

рія або стратига, то який гідний військовий пост ти зможеш дати ромеюк?” (пер. Г. Літаврїна). Значна частина істориків (включаючи перших видавців тексту) вважала, що мова тут іде про англійців. Проте є й інші точки зору. П. Лемерль запропонував читати тут $\xi\zeta$ $\alpha\gamma\acute{\epsilon}\lambda\eta\varsigma$ – “з простолюду” [4], а Р.М. Бартікян вважає, що мова йде про войовниче мусульманське населення Агели, що мешкало в Амідській області, біля східного кордону Візантії [5]. Тож це перше свідчення використання англійців-найманців у Візантії є занадто суперечливим [6].

У російській науці надалі питання англійців у Візантії фактично спеціально не порушувалися. Але в англійській літературі, присвяченій візантійській армії, воно є одним з головних, будучи певною мірою питанням і англійської історії. Серед основоположників цього напрямку досліджень найвизначнішими є О. Васильєв та Р. Доукінс.

О.О. Васильєв (1867-1953), учень В. Васильєвського, у 1925 р. емігрував до США, де отримав посаду в Думбартон Оуксі, пізніше обраний президентом Кондаковського інституту в Празі. Є автором двох славетних робіт: “Візантія та араби” і перекладеної багатьма мовами “Історії Візантії”. У вивчення історії англійських найманців у Візантії зробив внесок своєю фундаментальною статтею у 1937 р. [7]. В ній О. Васильєв, зокрема, дає докладну історіографію коротких згадок, а також відсутності згадок про англійських вояків у візантійській армії західноєвропейськими візантиністами. Серед англійських дослідників, які загалом визнають пріоритет праць В. Васильєвського, О. Васильєв фактично заміщає свого вчителя як базовий автор.

Р. Доукінс [8] досліджував перехід в особовому складі імператорської гвардії від скандинавського елемента до англійського. Він дійшов висновку, що англійський підрозділ варангів зникає вже впродовж першої половини XIV ст., а його пізніші згадки є анахронізмами. Обоє названих дослідників вирізняє намагання охопити всі можливі документи та дослідити всі аргументи, які будь-коли виникали з указаних питань.

Кр. Сігаар, дослідниця з Брюсселя, є авторкою ряду статей, присвячених виключно історії варангів. Серед питань, якими вона займається, – англосаксонська міграція до Візантії та відомості Ланського аноніму [9]. На жаль, її трудам не вистає цільності, а джерело використовується без належної публікації самої хроніки, що значно ускладнює аналіз його змісту.

Слід відзначити, що в останні десятиріччя поява нових фактів та досліджень, а крім того, загальне захоплення військовою історією середньовіччя разом із процесами глобалізації в науці призвели до появи значної кількості робіт реферативно-оглядового порядку. Загалом вони спираються на авторитет відомого зведення фактів історії верінгів у Візантії ісландця Сігфур-

са Бльондаля в англійському перекладі Б. Бенедікца [10]. До таких оглядів належать роботи Т. Доусона [11] та Н. Папаса [12]. Варта уваги велика та ґрунтовна стаття Д. Нікола [13].

До проблемного кола досліджень історії англійських вояків у візантійській армії входять, крім власне встановлення фактів участі англійців у військових діях у Візантії, також джерелознавчий аспект, проблема домінування чи простої присутності вихідців з Британських островів у складі імператорської гвардії варангів, проблема постійного поселення англосаксів у Візантійському регіоні чи прибуття нових військових контингентів безпосередньо з Британії впродовж XII ст.

Традиційним джерелом для історії англійців у Візантії є “Історія” Ордеріка Віталіса, завершена до 1141 р. [14]. Цей автор, норман, який виріс в Англії, використовував найширший спектр джерел, зокрема хроніки, створені у Середземномор’ї, твори Гофреда Малатери. Весь комплекс даних щодо англосаксів у Візантії дається в праці Ордеріка єдиним розділом (Pars II, iv, 3), що вказує на окреме джерело для нього.

“Jatvarðar saga” (Сага про св. Едуарда), була перекладена або створена старо-скандинавською мовою не раніше кінця XIII ст. та збереглася у двох рукописних збірках XIV ст. – “Flateyjarbok” та “Biskupa sögur”. Друга частина Саги розповідає про еміграцію англосаксів до Візантії. Деякі дослідники (зокрема О. Пріцак, який переклав українською відповідну частину саги [15]) вважають, що її джерелом була Ланська хроніка. Видаєна в Копенгагені 1852 р., сага не була одразу ж помічена істориками і до праць Р. Доукінса це джерело не було залучене до досліджень історії англійських найманців.

В останні кілька десятиліть історики, які вивчають англійське проникнення у Візантію, почали активно використовувати “Ланську хроніку”, яку до наукового обігу ввела Кр. Сігаар. Втім вона була відома і раніше. І.-М. Лапенберг (1794-1865) у своїй “Історії Англії” [16] вказав на два манускрипти XIII ст. та кілька публікацій їх частин. Загалом же в XIX ст. його відповідні фрагменти залишились непоміченими. Домінувала думка про компілятивність більшої частини Хроніки [17], тому жодного разу Анонім не був виданий повністю, лише фрагменти, які стосувались подій XII ст. Більше того, за вказівками Лапенберга хроніку невдало намагався розшукати О. Васильєв [18]. Тож у його часи “загадка Лапенберга” залишилась нерозгаданою. На жаль, Кр. Сігаар не змогла пояснити невдачі О. Васильєва в своїй публікації, а просто надала три окремих фрагменти хроніки, які стосуються англосаксів у Візантії.

Три означені джерела складають схожу схему подій, але містять деякі розбіжності, які могли б вказувати на усність їхнього спільного джерела. Кр. Сігаар бачить можливим носієм свідоств усіх трьох джерел англа Ульфрика з Лінкольна, чие

посольство прибуло з Константинополя за Абінгдонською хронікою між 1110 та 1118 рр. [19].

Ряд дослідників (В. Васильєвський, О. Васильєв, Д. Оболенський) висловлювалися на користь домінування англійців серед варангів з 1070-х рр. [20]. Інший напрямок спирається на аргументи С. Бльондаля [21]: вказівки візантійських джерел XII ст. недостатні, візантійці загалом не вирізняли англійців з-поміж інших іноземців на службі Візантії, ряд фактів пов'язаний із датчанами та норвежцями у візантійських військах у XII ст. Захисниками збереження позицій скандинавів на візантійській службі є Р. Доукінс [22], англійська скандинавістка Х.Р. Елліс-Девідсон [23], ряд сучасних російських дослідників, зокрема М. Бібіков [24].

Наступне питання: чи були англійці у Візантії XII та подальших століть нащадками англосаксонських біженців, які осіли на правах федератів десь на північній окраїні імперії, чи англійські підрозділи ромейської армії поповнювалися за рахунок мешканців Британських о-вів, тобто англійців уже норманського періоду історії Англії?

Першій версії додержуються Кр. Сігаар [25] та Дж. Шепард, спираючись на вже вказані три

джерела. Питанням, на яке вони в зв'язку з цим намагаються відповісти є: де саме отримали землю англосакси у Візантії [26]? Другу гіпотезу розвили О. Васильєв та Р. Доукінс. Їхньою опорою є документи середини XII ст., приведені у дослідженнях О. Васильєва [27], які підтверджують прибуття англійців до Візантії безпосередньо з Англії.

Таким чином, для історіографічної ситуації XX ст. навколо англійського корпусу у війську візантійських імператорів характерне існування двох напрямків. Перший представлений старою позитивістською школою, що бере початок від В. Васильєвського (О. Васильєв, Р. Доукінс, Д. Нікол) та відрізняється намаганням проаналізувати всі можливі джерела та історіографію. Другий табір, який базується на праці представників першого, – це дослідники, які заглибились у вивчення обставин англосаксонської еміграції до Візантії. Остання група, звузивши проблематику, головним чином обробляє нові дані Ятвардар-саги та Ланської хроніки, вона представлена в першу чергу Кр. Сігаар. Значною мірою розбіжності в їхніх висновках визначає різна джерельна база.

Література

1. Freeman E.A. The history of the Norman conquest of England, its causes and its results.– Vol. IV. – Oxford: Clarendon press, 1876. – P. 623-627.
2. Finlay G. A History of Greece from its Conquest by the Romans to the Present Time. B.C. 146 to A.D. 1864. – Vol.III (2). – Oxford, 1877. – P. 255.
3. Васильєвський В. Варяго-русская и варяго-английская дружина в Константинополе XI и XII вѣковъ // ЖМНП. – 1874, № 11 – С. 105-144; 1875, № 2 – С. 394-451; 1875. – № 3. – С. 76-152.
4. Lemerle P. Prolegomènes à une édition critique et commentée des “Conseils et Récits” de Kékauménos. – Bruxelles, 1960. – P. 105.
5. Бартикян Р.М. Заметки о византийском эпосе о Дигенисе Акрите // Византийский временник, 25. – 1964. – С. 148-166.
6. Удальцова З.В., Каждан А.П., Бартикян Р.М. Социальная структура восточных границ Византийской империи в IX-XII вв. // Actes du XIV-e congrès international des études Byzantines. Bucarest, 6-12 sept. 1971. – 1974. – P. 231-236.
7. Vasiliev A.A. The opening stages of the Anglo-Saxon immigration to Byzantium in the eleventh century // Annales de l'Institut Kondakov, 9. – 1937. – P. 39-70.
8. Dawkins R.M. The later history of the Varangian guard: some notes // Journal of Roman studies, 37, parts 1, 2. – 1947. – P. 39-46.
9. Ciggaar Kr. N. L'émigration Anglaise a Byzance après 1066. Un nouveau texte en latin sur les Varangues à Constantinople // Revue des Études Byzantines, 32. – 1974. – P. 301-342.
10. Blöndal S. The Varangians of Byzantium: an aspect of Byzantine Military history / transl. by B. Benedikz. – N-Y, 1978 – 242 p.
11. Dawson T. The uses of the Varangian Guard // Golden Horn, 6. – 1998. – №1.
12. Pappas N.C.J. English Refugees in the Byzantine Armed Forces: The Varangian Guard and Anglo-Saxon Ethnic Consciousness – <http://www.deremilitari.org/resources/articles/pappas1.htm>
13. Nicol D.M. Byzantium and England // Balkan studies, 15(2). – Thessaloniki, 1974. – P. 179-203.
14. Orderici Vitalis Historia ecclesiastica // PL, 188. – 1855. – Coll. 15-984.
15. Прицак О. Походження Русі. – Т. II. Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія. – К.: Інститут сходознавства ім. А. Кримського, 2003. – С. 244-246.
16. Lappenberg J.M. Geschichte von England. – Gamburg, 1837. – S. 74, Fußnote 1.
17. Панина В. Новый источник Anonymi Laudunensis // Сборник статей в честь проф. В.П. Бузескула. – Х., 1914. – С. 124-126.
18. Vasiliev A.A. The opening stages... – P. 68.
19. Ciggaar Kr. N. Op. cit. – P. 317-318.
20. Васильєвський В. Варяго-русская и варяго-английская дружина в Константинополе XI и XII вѣковъ // ЖМНП. – 1875. – №3 – С. 132-134; Vasiliev A.A. The opening stages of the Anglo-Saxon immigration to Byzantium in the eleventh century // Annales de l'Institut Kondakov, 9. – 1937. – P. 39-70; Obolensky D. The

- Byzantine sources on the Scandinavians in Eastern Europe // Varangian problems. Scando-Slavica. Supplementum I, 1970. – P. 161f.
21. Blöndal S. Op. cit. – P. 122-166.
 22. Dawkins R.M. Op. cit.
 23. Ellis Davidson H.R. The viking road to Byzantium. – L., 1978. – P. 180-181.
 24. Бибииков М.В. Scando-Byzantina // Иностранцы в Византии. Византийцы за рубежами своего государства. – М., 1997. – С. 9-10.
 25. Ciggaar Kr. N. Op. cit. – P. 317-318.
 26. Див.: Nicol D.M. Op. cit. – P. 186-187.
 27. Vasiliev A.A. History of the Byzantine empire. 324-1453. – Madison, 1952. – P. 429; Dawkins R.M. The later history of the Varangian guard: some notes // Journal of Roman studies, 37 (1, 2). – 1947. – P. 43.

Надійшла до редколегії 5.09.2007 р.